

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

Open Access

Divânu Lûgâtî't-Türk'teki Tekçil (Donuk) Türetim Ekleri Üzerine Biçim Bilimsel Bir İnceleme

A Morphological Analysis of Unique Derivational Suffixes in Divânu Lûgâtî't-Türk

Gizem Uluscu¹

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Biçim birimler, dilde anlam ayırıcı özelliğe sahip en küçük dilsel birimdir. *Biçim birimler*, dilde yalnız başına görülüp görüle-memelerine göre *bağımlı* ve *bağımsız biçim birimler* olmak üzere ikiye ayrılır. *Tekçil biçim birimler* ise dilde kullanımları bir ya da birkaç kereye mahsus olan biçim birimlerdir. *Tekçil biçim birimler*, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı terimlerle karşılanmıştır. Türkçede *tekçil biçim birimler* ek şeklinde görülebileceği gibi tek başına görünemeyen kökler şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda genellikle standart Türkiye Türkçesinde tek başına görünemeyen kökler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada ise 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan *Divânu Lûgâtî't-Türk* adlı eserdeki eklerde görülen *tekçil biçim birimler* incelenmiştir. Bu amaçla *Divânu Lûgâtî't-Türk*'ün Dankoff-Kelly (1982-1985), Atalay (1985-1986), Ercilasun-Akkoyunlu (2015) ve Kaçalın (2019) tarafından yapılan yayımları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yine *Divânu Lûgâtî't-Türk* üzerine biçimbilimsel çalışmalar yürütmüş olan Bilgen (1989), Nalbant (2008) ve Herkmen (2009) tarafından ortaya konan çalışmalar da taranmıştır. Eserde tespit edilen *tekçil türetim ekleri* ad ve eylem tabanlarına gelenler olmak üzere kategorize edilmiştir. Taranan etimolojik sözlükler, dilbilgisi kitapları ve makaleler sonucunda bu ekler hakkında elde edilen araştırmacı görüşlerine ve -varsa- bu ekler ve eklendikleri sözcüklerin etimolojik yapısı hakkındaki tartışmalara da yer verilmiştir. Eklerin eklendikleri ad ve eylem tabanlarında ne gibi anlamsal ve yapısal değişikliklere sebep oldukları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise eserde tespit edilen on dört *tekçil türetim eki* hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Abstract

Morphemes are the smallest linguistic units in a language that possess meaning-separating characteristic. They are classified as *bound* or *free morphemes* based on their ability to stand alone. *Unique morphemes* are those whose use in a language is limited to one or few instances. Various researchers have referred to *unique morphemes* using different terminologies. In Turkish, these morphemes can appear as affixes or as roots that cannot occur independently. Previous studies have primarily focused on roots that do not stand alone in standard Turkish. This study examines the *unique morphemes* found in the suffixes of *Divânu-Lûgâtî't-Türk*, written by Kaşgarlı Mahmud in the 11th century. To achieve this, the editions of *Divânu Lûgâtî't-Türk* by Dankoff-Kelly (1982-1985), Atalay (1985-1986), Ercilasun-Akkoyunlu (2015), and Kaçalın (2019) were comparatively analysed. Additionally, the works of Bilgen (1989), Nalbant (2008), and Herkmen (2009), who conducted morphological studies on *Divânu Lûgâtî't-Türk*, were also reviewed. The study categorises the *unique derivational suffixes* identified based on their occurrence with noun and verb bases. It also incorporates researchers' opinions from etymological dictionaries, grammar books, and articles, discussing their etymological structures and the words they modify. The semantic and structural changes these suffixes induce in the noun and verb bases are highlighted. In the concluding section, fourteen *unique derivational suffixes* identified in the work are evaluated.

Anahtar Kelimeler

Biçim birim • Tekçil biçim birim • Türetim ekleri • Divânu Lûgâtî't-Türk • Biçim bilimi

Keywords

Morpheme • Unique morpheme • Derivational suffixes • Divânu Lûgâtî't-Türk • Morphology

Atf | Citation: Uluscu, Gizem. "A morphological analysis of unique derivational suffixes in Divânu Lûgâtî't-Türk". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 1 (2025): 35-48. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1438376>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Uluscu, G.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Gizem Uluscu gizem.uluscu@medeniyet.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature

<https://tuded.istanbul.edu.tr/>

e-ISSN: 2602-2648

Extended Abstract

The smallest meaningful unit in a language is termed a *morpheme*. Morphemes that cannot stand alone are called *affixes or bound morphemes*, while those that can function independently are *free morphemes*. *Unique morphemes*, in contrast, occur only once or in a few instances within a language. For instance, the Turkish word *yağmur* is formed by adding the suffix *-mur* to the verb *yağ-*; however, the suffix *-mur* does not appear in other words. Similarly, *belli* is derived using the suffix *+li*, but there is no independent word *bel* in Turkish that establishes a semantic connection. Thus, *unique morphemes* in Turkish can exist as both suffixes and roots that cannot appear independently.

Uzun et al. identified 22 monosyllabic morphemes that occur only once in their study on *unique derivational suffixes* of Turkish. Çolak analysed the words that have largely fallen out of use in standard Turkish and persist only in stereotyped phrases, listing a total of 212 words. Bacanlı and Tokuç proposed that *cranberry morphemes* may also be found in words derived with meaningful suffixes and suggested eight criteria for identifying them. Yıkılmaz examined *clinging words and suffixes*, also discussing their retention mechanisms. Yenice identified *fossilised noun and verb* bases in 31 derived Turkish words.

Previous studies have generally focused on roots that cannot stand alone in standard Turkish or on words that once had independent usage but are now confined to fixed expressions.

This study examines *unique derivational suffixes* in *Divânu Lûgâti't-Türk*, analysing their semantic and structural effects on noun and verb bases. The editions of *Divânu Lûgâti't-Türk* by Dankoff-Kelly, Atalay, Ercilasun-Akkoyunlu and Kaçalın were comparatively analysed, alongside the morphological studies of Bilgen, Nalbant, and Herkmen. Researchers' opinions regarding these suffixes, as obtained from the etymological dictionaries, grammar books, and articles, are included, along with discussions on their etymological structures and the words they modify. The semantic and structural changes that these suffixes cause in the noun and verb bases to which they are added are also emphasised.

The data obtained in this study were categorised and analysed as follows:

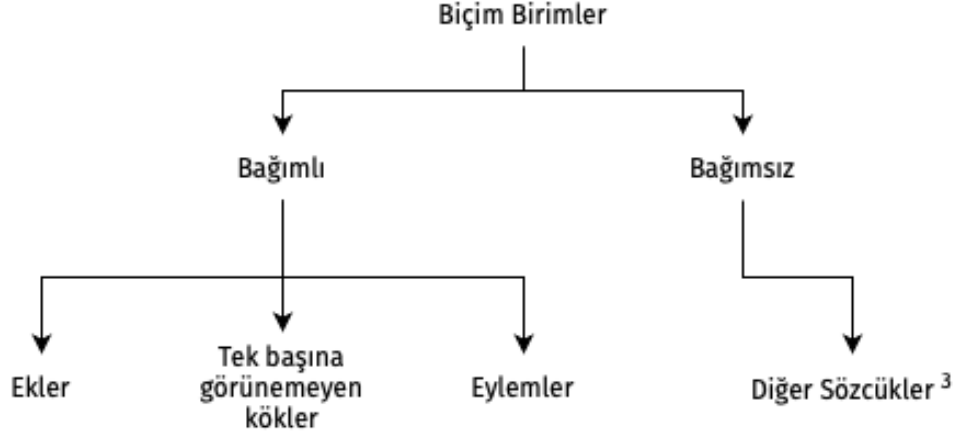
1. Unique derivational suffixes for the noun bases: *+gut, +ηku, +nti, +zan, +pi*
2. Unique derivational suffixes for the verb bases: *-am, -at, -dak, -es, -gas, -kuy, -sin, -la-, and -sir-*.

Written in the 11th century by Kashgarlı Mahmud, *Divânu Lûgâti't-Türk* is the first known dictionary of Turkic languages. It is a significant historical work of Turkic languages, containing vital information about Turkic communities and languages at the time of its composition. It serves as an important resource for morphological studies of the Turkish language. Not all suffixes in Turkish exhibit the same frequency of use; some are limited to only one or a few occurrences. This study identifies and analyses such suffixes in *Divânu Lûgâti't-Türk*.

A total of fourteen *unique derivational suffixes* were identified in the work. These suffixes are *+gut, +ηku, +nti, +zan, +pi -am, -at, -dak, -es, -gas, -kuy, -sin, -la-, and -sir-*.

Giriş

Dilde anlam ayırıcı özelliğe sahip en küçük dilsel birime *biçim birim* adı verilir. Dilde yalnız başına görünemeyen biçim birimler *bağımlı biçim birim* (*affix/ bound morpheme*) olarak adlandırılırken yalnız başına görülebilen biçim birimler ise *bağımsız biçim birim* (*free morpheme*) olarak adlandırılır¹ Türkçede *biçim birimler*² şu şekilde tasnif edilebilir:

*Tekçil (donuk) biçim birimler (unique morphs)*⁴ ise dilde kullanımları bir ya da birkaç kerelik olan biçim birimlerdir.⁵ Uzun'a göre Türkiye Türkçesinde *yağmur* sözcüğü, *yağ-* eylemine *-mur* eki eklenerek oluşmuştur; ancak *-mur* eki başka sözcüklerde görülmez.⁶ Aynı şekilde *belli* sözcüğü *+li* ekiyle türetilmiş olsa gerektir; ama Türkçede anlamsal bağlantı kurabilen *bel*⁷ sözcüğü bulunmamaktadır.⁸ Yüksel, *pespembe* ve *yemyeşil* örneklerinde *pes+* ve *yem+* gibi özel biçim birimlerin pekiştirme işlevinden dolayı anlamlarının olduğunu belirtir. Yüksel, bu biçim birimlerin dikey bağlantı kurma özelliğine sahip olmamaları ve tek bir örnekte bulunmalarından dolayı bu biçim birimleri *tekçil (donuk) biçim birim* olarak adlandırır.⁹ İmer, Kocaman ve Özsoy da Türkçede *tekçil biçim birimlere* örnek olarak *erkek*¹⁰, *yanaş-*, *yutkun-*, *yağmur* örneklerindeki *+kek*,

¹ Kâmile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), 38-39.

² Türkçede biçim birim türleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir Engin Uzun, *Biçimbilim: Temel Kavramlar* (Papatya Yayıncılık, 2006), 20-29; Semahat Yüksel, "Türkçede Biçim Birimler" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 50, no. 2 (2006b), 186-190; Erdoğan Boz, *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçim Bilgisi* (Gazi Kitabevi, 2015), 1-2.

³ Uzun, *Biçimbilim: Temel Kavramlar*, 26.

⁴ Bu terim Gülcan Çolak, *Türkçede Fossil Kelimeler* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017) ve Kübra Yenice "Türkçe Türemiş İsimlerde Fossil İsim ve Fiil Tabanları" (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2023), Ulusal Tez Merkezi (828697) tarafından *fossil*, Eyüp Baçanlı ve Saide Tokuç, "Cranberry morphemes in Turkish", *Turkic Languages* 22, no.1 (2018) tarafından *cranberry*, Ali Akar, "Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar" *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu* içinde, ed. Şaban Doğan ve Melis Sezen Güneş, (Kesit Yayınları, 2018) tarafından *saklantı*, Arzu Yıkılmaz, "Türkçede Tutunmuş Sözcükler ve Ekler" *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 9, (2022) tarafından *tutunmuş* terimleriyle karşılanmıştır.

⁵ Semahat Yüksel, *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri* (Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2006a), 19.

⁶ Bu ekin başka örneklerde görülüp görülmediği tartışmalıdır. Doerfer ve Tezcan bu eke *çamur* < **çam-mur*, ve *kömür* < *kön-mür* örneklerini vermiştir (Gerhard Doerfer ve Semih Tezcan, *Wörterbuch des Chaldaisch (Dialekt von Charrab)* (Akadémiai Kiadó, 1980), 97).

⁷ Aynı kök ETÜ. *belgü* 'damga, nişan' sözcüğünde de görülmektedir. Aynı zamanda *belle-* 'akılda tutmak, öğrenmek' sözcüğü de bu kökten gelmektedir. Bu sözcükleri **bel* köküne dayandırmak mümkündür bkz. Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 1969).

⁸ Uzun, *Biçimbilim: Temel Kavramlar*, 29.

⁹ Yüksel, "Türkçede Biçim Birimler", 188.

¹⁰ Sözcüğün kökeni tartışmalıdır. Sözcük genellikle *er* 'erkek' + *kek* şeklinde açıklanmıştır (Martti Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen* (Societas Orientalis Fennica, 1949), 101; Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, 46a; Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 45; Sergei Anatolyeviç Starostin, Anna Vladimirovna Dybo ve Oleg A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* (Brill, 2003), 607). Clauson, sözcüğün bu etimolojisine *+kek* ekine başka bir örnekte rastlanmaması ve sözcük başındaki ünlünün açık /e/ yerine kapalı /é/ olması sebepleriyle şüpheliye yaklaşır (Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford University, 1972), 654a). Erdal'a göre *erkek* sözcüğü *er* kökünden gelemez. Erdal, sözcüğün DLT'de geçen *irk* 'Dört yaşına yaklaşmış koç' (*irk* + *Ak*) sözcüğüyle bağlantılı olduğunu düşünür (Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I* (Harrassowitz, 1991), 41). Tekin, Erdal'ın bu etimoloji teklifine katılarak çağdaş Türk dillerinden bu etimolojiyi destekleyici örnekler verir (Talat Tekin, *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, yay. haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir (Türk Dil Kurumu, 2023b), 403). Bizce de Erdal tarafından teklif edilen ve Tekin tarafından desteklenen *erkek* < *erk* 'koç' + küçültme eki *Ak* şeklindeki etimoloji ve bu etimolojiye dair sundukları kanıtlar daha makul görülmektedir. Bu nedenle, DLT'de *erkek* sözcüğü geçmesine rağmen bu çalışmada *+kek* eki *tekçil türetim eklerine* dahil edilmemiştir.

-aş-, -kun- ve -mur örneklerini verirler.¹¹ Görüldüğü üzere Türkçede *tekçil biçim birimler*¹² hem ek hem de tek başına görünemeyen kökler şeklinde olabilir.

Uzun vd. Türkiye Türkçesinin türetim eklerinin dökümünü içeren eserlerinde birer örnekte geçen 22 adet *tekçil biçim birimi* listelemişlerdir.¹³ Çolak¹⁴ çalışmasında standart Türkiye Türkçesinde büyük oranda kullanımdan kalkmış, varlığını ancak kalıplaşmış söz birliklerinde devam ettirebilen sözcükleri incelemiş ve toplam 212 sözcük listelemiştir. Bacanlı ve Tokuş¹⁵ *cranberry* sözcüklerin anlamlı eklerle türetilmiş sözcüklerde de görülebileceğini öne sürmüş ve bu sözcükleri belirlemek için sekiz ölçüt önermişlerdir. Yıkılmaz¹⁶ çalışmasında *tutunmuş* söz ve ekler ile bu söz ve eklerin tutunma yolları hakkında bilgi vermiştir. Yenice¹⁷ ise Türkçe türemiş 31 sözcükte *fosilleşmiş* ad ve eylem tabanları tespit etmiştir. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda genellikle standart Türkiye Türkçesinde tek başına görünemeyen kökler veya dilin geçmiş dönemlerinde bağımsız kullanımlara sahipken günümüzde kalıplaşmış söz öbeklerine sıkışarak varlık gösteren sözcükler üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise *Divânu Lûgâti't-Türk*'te saptanan *tekçil ekler* ad ve eylem tabanlarına eklenen ekler olarak ele alınacak ve bu tabanlara eklenerek ne gibi anlamsal ve yapısal değişikliklere sebep oldukları incelenecektir.

1. Ad Tabanına Gelen Tekçil Türetim Ekleri

1.1. Addan Ad Yapan Tekçil Türetim Ekleri

1.1.1. +gut

yapgut 'minder ve aynı zamanda kıl ile yün yoluntusu'¹⁸ < *yap* 'keçeleşmiş yün'¹⁹) + *gut*

Clauson sözcüğün *hapax*²⁰ olduğunu söyler ve *yap-* 'örtmek, kaplamak' eyleminden türemiş ad olduğunu belirtir. Clauson'a göre sözcük, *yap* ve *yapaku* adlarıyla eş anlamlıdır.²¹ Bilgen, ekin sadece bu sözcükte geçtiğini belirterek sözcüğün kökünün *yap* 'yapağı' olduğunu ifade eder.²² Starostin, Dybo ve Mudrak tarafından ATÜ. *yap* 'bir kıl ya da yün kütlesi' kökünden türeyen sözcüklere *yapgut* örneği de verilmiştir.²³ Tekin, *yapgut* sözcüğünün yine DLT'de geçen *yap* 'yastık ve benzerleri için dolgu veya keçeleşmiş kıl veya yün kütleleri' sözcüğüyle bağlantılı olduğunu düşünür.²⁴ *Yapgut* sözcüğüyle birlikte aynı kökten türeyen *yapaku* 'kırpık yün, yapağı' sözcüğü de DLT'de geçmektedir.²⁵ Sözcük Macarcaya da *gyapjú* şeklinde geçmiştir.²⁶ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.²⁷

¹¹İmer, Kocaman ve Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, 238.

¹²*Tekçil biçim birim (unique morph)* terimiyle ilgili tartışmalar için bkz. Bacanlı ve Tokuş, "Cranberry morphemes in Turkish", 64-65.

¹³Nadir Engin Uzun, Leyla Subaşı Uzun, Yeşim Kotan Aksan ve Mustafa Aksan, *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri-Bir Döküm Denemesi* (Şirin Kırtasiye, 1992), 121-122.

¹⁴*Türkçede Fosil Kelimeler*

¹⁵"Cranberry morphemes in Turkish"

¹⁶"Türkçede Tutunmuş Sözler ve Ekler"

¹⁷"Türkçe Türemiş İsimlerde Fosil İsim ve Fiil Tabanları"

¹⁸Robert Dankoff ve James Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Türk) III*. (Harvard University, 1985), 213; Besim Atalay, *Divānu Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986), 745; Ahmet Bican Erçilasun ve Ziyad Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lûgâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 950; Mustafa Sinan Kaçalın, *Divānu Lûgâti't Türk*. yay. haz. Mehmet Ölmez (Kabalıcı, 2019), 557.

¹⁹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 870b.

²⁰Bir dokümanda ya da bir edebi eserde "yalnızca bir kez geçen (sözcük)" anlamına gelen Yunanca kökenli bir terimdir.

²¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 874a.

²²İpek Bilgen, "Divānu Lûgâti't-Türk'te Söz Yapımı" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989) Ulusal Tez Merkezi (7730), 18.

²³Starostin, Dybo ve Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, 887.

²⁴Tekin, *Makaleler II, Tarihî Türk Yazı Dilleri*, 414.

²⁵Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Türk) III*, 213.

²⁶Zoltán Gombocz, *Die Bulgarish-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache* (Société Finno-Ougrienne, 1912), 75.

²⁷Ayrıca bkz. Vladimir Mihayloviç Nadalyayev, Dmitry Mikhailovich Nasilov, Ethem Rahimoviç Tenişev ve Aleksandr Mihayloviç Şçerbak, *Drevnyurkskiy Slovar'* (Nauka, 1969), 235b; Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 313.

1.1.2. +*ηku*

karaηku 'karanlık'²⁸ < *kara* 'siyah, kara'²⁹ + *ηku*

Clauson, sözcüğün kökenini *kara* 'siyah' olarak göstermiş ve sözcüğün morfolojik olarak belirsiz olduğunu ifade eder.³⁰ Bilgen, +*ηku* ekinin sadece bu sözcükte geçtiğini belirtir.³¹ Räsänen, ekin gelişimini +*ηyu* < **η+yu* şeklinde gösterir.³² Ramstedt "-*η*, -*lan*, -*laη*" başlığı altında -*η* ekinin nadir kullanılan bir ek olduğunu ancak çeşitli Altay dillerinde tanıklandığını belirtir.³³ Poppe sözcüğün Moğolca *karaηgu* ~ *karaηgui*'den Türkçeye geçtiğini belirtir ve -*ηgui* son ekinin Moğolcada sıklıkla görüldüğünü söyler.³⁴ Eren, bunu eleştirerek sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtir.³⁵ Doerfer de sözcüğün Türkçeden Moğolcaya alıntılandığını söyler. Sözcüğün kesinlikle *kara* ile bağlantılı olduğunu belirtir ve Moğolcaya *ḥaraηghu* ~ *ḥaraηghui* şeklinde geçtiğini ifade eder.³⁶ Kononov, sözcüğün kökünü *kara* olarak belirtir. Sözcüğün, *karan* (< *kara*+ -*η* ~ -*n*) ismine -*gı* ~ -*ku* eklenerek oluştuğunu belirtir.³⁷ Sertkaya'ya göre sözcük Türkçe kökenli *kara* sözcüğüne Moğolca +*ηgu*(y) eki getirilmesiyle oluşmuş *hibrit*³⁸ bir sözcüktür.³⁹ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.⁴⁰

1.1.3. +*nti*

ékindi 'ikinci, ikinci namazı vakti'⁴¹ < *éki* 'iki'⁴² + *nti*

Clauson, ekin sadece bu sözcükte geçtiğini ve *ékki* 'iki' sözcüğünün en eski sıra sayı biçimi olduğunu belirtir. Clauson'a göre ekin +*nt* biçimi, +*nç* ekinin aslî şekli olabilir.⁴³ Sözcüğün kökenini **ékin* kökünden ve +*ti* ile yapılmış bir sözcük olarak gösterir.⁴⁴ Erdal da Bilge Kağan Yazıtında sözcüğün *ekin* şeklinde geçmesinden

²⁸Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 129; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 267; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lûgâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 685; Kaçalin, *Divānu Lûgâtî't Türk*, 222.

²⁹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 643a.

³⁰Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 662b.

³¹Bilgen, "Divānū Lûgātî't-Türk'te Söz Yapımı", 30.

³²Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, 108.

³³Gustav John Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II Formenlehre* (Suomalaisugrilainen Seura, 1952), 229.

³⁴Nikolaus Poppe, "Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen", *Németh Armağanı* içinde, ed. J. Eckmann, A. S. Levend, M. Mansuroğlu, (Türk Dil Kurumu Yayınlar, 2022), 337.

³⁵Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Bizim Büro Basımevi, 1999), 210b.

³⁶Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III* (Franz Steiner, 1967), 437.

³⁷Andrey Nikolayevič Kononov, "Semantika Tsvetooboznaçeniy v Tyurkskih Yazıkah", *Tyurkologičeskiy Sbornik 1975* içinde, (Izdatel'stvo Nauka, 1978), 161.

³⁸İki farklı dilden meydana gelen sözcüklere *hibrit* sözcük denmektedir.

³⁹Osman Fikri Sertkaya, "Divānū Lûgātî't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Divānū Lûgātî't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", *Dil Araştırmaları*, 5, no. 5 (2009): 25.

⁴⁰Ayrıca bkz. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 115a; Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 424b; Gustav John Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch Suomalais-Ugrilainen Seura*, 1935), 170a; Ananjasz Zajaczkowski, *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraïmskim: przyczynek do morfologii języków tureckich*. Kraków (Akademja Umiejętności, 1932), 34; Tuncer Gülsensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Etimolojik Sözlük Denemesi I-II.* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 465b; Liya Sergeevna Levitskaya, Anna Vladimirovna Dybo ve Valentin İvanoviç Rassadin, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov V* (Yazıkı Russkoy Kulturi, 1997), 299-300; Lajos Ligeti, "Un Vocabulaire Sino-Ouïghour des Ming. Le Kao-Tch'ang-Kouan Yi-Chou du Bureau des Traducteurs", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 19, no. 2 (1966): 163; Gustav John Ramstedt, "Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte", *Keleti Szemle*, 16 (1915/16): 80; Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte, Opit slovarya tyurkskih nareçij II* (Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1893), 153; Nicholas Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies* (Suomalais-ugrilainen Seura, 1987), 81; Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 164; Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens* (E. J. Brill, 1954), 132; Carl Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk* (Körösi Csoma-Gesellschaft, 1964), 132; Mehmet Vefa Nalbant, *Divānu Lûgātî't Türk Grameri I-İsim* (Bilge Oğuz Yayınları, 2008), 85; Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch* (Göttingen Universitätsverlag, 2021), 335a; Hendrik Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic* (Brill, 2022), 238a.

⁴¹Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 21; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 174; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lûgātî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 636; Kaçalin, *Divānu Lûgātî't Türk*, 182.

⁴²Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 100b.

⁴³Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 111b.

⁴⁴Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* (Sanat Kitabevi, 2003), 85.

hareketle, bu şeklin *ekinti*'nin kökünü oluşturabileceğini ifade eder.⁴⁵ Bilgen *+nti* ekinin sıra sayı adı yaptığını ve yalnızca bu sözcükte geçtiğini belirtir.⁴⁶ Eraslan, ekin sadece *iki* sözcüğünde görüldüğünü ve sıra sayı sıfatı teşkil eden, işlevi daralmış çok eski bir addan ad yapım eki olduğunu söyler.⁴⁷ Hamilton da ekin, *+nç* ile birlikte asıl sayılardan sıra sayıları türeten addan ad yapım eki fonksiyonunda olduğunu ve Toharcada da sıra sayıları için kullanıldığını belirtir.⁴⁸ Bang-Kaup, *+nt* ve *+nç* eklerinin *+nti* ve *+nçi* biçimlerinin de kullanıldığını ve bu biçimlerin ekin iyelik ekiyle genişletilmiş biçimi olduğunu söyler.⁴⁹ Ramstedt, ekin gelişimini *+nti*, *+ndi* < *+*mti* şeklinde gösterir.⁵⁰ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.⁵¹

1.1.4. +zan

karızan 'çok yaşlanmış ihtiyar'⁵² < *karı* 'yaşlı'⁵³ + *zan*

Clauson, sözcüğün *karı* 'yaşlı' sözcüğünden türemiş olduğunu ve sözcükteki *+zan* ekinin başka hiçbir sözcükte görülmediğini belirtir.⁵⁴ Dankoff ve Kelly *karı*- 'yaşlanmak' eyleminden yapılmış ad olarak gösterir.⁵⁵ Kaçalın, *karızan* sözcüğünü < F. *pıra* + *zan* şeklinde açıklar.⁵⁶ Eker ise *zan*'ın F. *zen* 'kadın' ile ilişkili olması sebebiyle anlam bakımından ilişki kurmanın zor olduğunu belirtir. Bu görüşüne dayanak olarak da Kaşgarlı'nın DLT'de *karızan*'ın anlamını [Ar. *şayx harim*]⁵⁷ yani 'yaşlı adam' olarak göstermesini sunar.⁵⁸ Addan ad yapan türetim eklerinin eklendikleri sözcüklere küçültme, benzetme, karşılaştırma, yokluk gibi anlamlar kattığı bilinmektedir. Bu örnekte de başka örneği görülmeyen *+zan* ekinin *karı* 'yaşlı' sözcüğüne gelerek sözcüğe abartma anlamı kattığı söylenebilir.⁵⁹

⁴⁵Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* (Brill, 2004), 223.

⁴⁶Bilgen, "Dîvânü Lûgâti't-Türk'te Söz Yapımı", 30.

⁴⁷Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012), 101.

⁴⁸James Russell Hamilton, *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev. Vedat Köken (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 258.

⁴⁹Willi Bang-Kaup, *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*, çev. Şinasi Tekin (Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1980), 66.

⁵⁰Gustav John Ramstedt, *Studies in Korean Etymology* (Suomalais-Ugrilainen Seura, 1949), 195.

⁵¹Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar*, 168a; Ervand Vladimirovich Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar' Tyurskiy Yazıkov I* (Izdatel'stvo Nauka, 1974), 253; Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, 330; Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75; Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*, 164; Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, 83; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāšgarī's Dīvān lughāt at-Turk*, 20; Nalbant, *Divānu Lûgâti't Türk Grameri I-İsim*, 122; Wilkens, *Handwörterbuch des Altugurischen: Altugurisch – Deutsch – Türkisch*, 253a.

⁵²Dankoff ve Kelly, *Maḥmūd al-Kāšgarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Turk) III*, 129; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi – Endeks*, 271; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kaşgarlı Mahmud Dīvānu Lughātī't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 744; Kaçalın, *Dīvānu Lughātī't Türk*, 225.

⁵³Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 644b.

⁵⁴Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 665b.

⁵⁵Dankoff ve Kelly, *Maḥmūd al-Kāšgarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Turk) III*, 129.

⁵⁶Mustafa Sinan Kaçalın, "Divanü Lûgâti't-Türk Üzerine Birkaç Söz", *Türk Dili*, 683 (2008): 540.

⁵⁷DLT'nin Dankoff-Kelly yayımında *karızan* sözcüğü 'çok yaşlı (*şayx harim*)' şeklinde anlamlandırılmıştır bkz. Dankoff ve Kelly, *Maḥmūd al-Kāšgarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Turk) I*, 337.

⁵⁸Süer Eker, "Divānu Lughātī't-Türk ve İran dillerinden kopyalar üzerine I", *International Journal of Central Asian Studies*, 13 (2009): 259-260.

⁵⁹Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar*, 428b.

1.2. Addan Eylem Yapan Tekçil Türetim Ekleri

1.2.1. +pi-

*yêlpi- 'rüzgar yapmak'⁶⁰ < yêl 'rüzgar'⁶¹ + pi-

Clauson, sözcüğün anlamsal olarak yê:l sözcüğüyle bağlantısı olduğunu; ancak +pi- diye bir addan eylem türeten ek olmadığını söyler.⁶² Bilgen, +pi- ekinin sadece bu sözcükte görüldüğünü belirtir.⁶³ Ramstedt,⁶⁴ Räsänen⁶⁵ ve Doerfer⁶⁶ de yelpi- 'esmek' eyleminin kökenini yel adına dayandırır. Dankoff ve Kelly yêlpi- eylemini yêl adına bağlayarak bu eylemden türeyen yelpik, yêlpin- yêlpir-, yêlpiş-, yêlpit-, yêlwiçi, yêlwi, yêlwir- örneklerini verirler.⁶⁷ Gülensoy, yelpi- 'hafif yel esmek' eyleminin gelişimini < yê:l+pi- şeklinde gösterir.⁶⁸ Erdal ise +pl- şeklinde bir addan eylem türeten ek olmadığı gerekçesiyle yelpi-t-, yelpi-n-, yelpi-ş-, yelpi-g gibi sözcüklerin etimolojik olarak yel adına bağlanamayacağını belirtir.⁶⁹ Yelpimek 'hafif yel esmek' eylemi ağızlarda hâlâ kullanılmaktadır.⁷⁰ Eki, sadece bu eylemde geçen tekçil bir türetim biçim birimi olarak nitelendirmek mümkündür.⁷¹

2. Eylem Tabanına Gelen Tekçil Türetim Ekleri

2.1. Eylemden Ad Yapan Tekçil Türetim Ekleri

2.1.1. -am

kuçam '(bir) kucak (ölçü vb.)'⁷² < kuç-'kucaklamak'⁷³ - am⁷⁴

Clauson kuçam'daki a sesinin alışılmadık olduğunu söyler ve muhtemel bir yazım hatası olduğunu belirtir.⁷⁵ Bilgen, -am ekinin sadece bu sözcükte geçtiğini ifade eder.⁷⁶ Erdal, kuçam sözcüğünün kuç- 'sarılmak' eyleminden geldiğini, DLT'de hapax olduğunu ve sözcüğün ikinci ünlüsünün kuç-ak'tan analogi yoluyla oluşmuş olabileceğini belirtir.⁷⁷ Kucak sözcüğünün *kuç-gak'tan gelmiş olabileceğini ve eğer bu doğruysa DLT'deki hapax kuçam'ın da kuçak'tan analogiyle oluşmuş olabileceğini belirtir.⁷⁸ Tekin ise çağdaş Türk

⁶⁰Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 221; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 770; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 965; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 582.

⁶¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 916b.

⁶²Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 920a.

⁶³Bilgen, "Divānu Lûgâti't-Türk'te Söz Yapımı", 100.

⁶⁴Gustav John Ramstedt, *Zur verbstammabildungslehre der Mongolisch-Türkischen sprachen* (Druckerei Der Finnischen Litteraturgesellschaft, 1912), 71.

⁶⁵Räsänen, *Materiälen zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, 148; Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 196b.

⁶⁶Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen IV*, 187.

⁶⁷Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 221.

⁶⁸Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Etimolojik Sözlük Denemesi I-II*, 116b.

⁶⁹Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 336.

⁷⁰Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993), 4239b.

⁷¹Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 254b; L. S. Levitskaya, *Etimologičeskij Slovar Tyurkskih Yazıkov IV* (Akademiya Nauk SSSR, 1989), 182-183; Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Etimolojik Sözlük Denemesi I-II*, 450b; Talat Tekin, *Makaleler I*, *Altayistik*. yay. haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir (Türk Dil Kurumu, 2023a), 95; András Róna-Tas ve Árpád Berta, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I* (Harrassowitz, 2011), 416; Hatice Şirin-User, "Etimoloji Önerileri: eser, yelek", *Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 19, no. 1 (2012): 94; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgaris Divān lügāt at-Turk* *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgaris Divān lügāt at-Turk*, 84; Okan Celal Güngör, "Derleme Sözlüğü'ne Göre Türkçede Rüzgâr Adları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60, no. 1 (2020): 307; Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch - Deutsch - Türkisch*, 886b; Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, 409a.

⁷²Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 145; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 373; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 744; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 299.

⁷³Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 590a.

⁷⁴Türkiye Türkçesinde işlek olmayan bu ek, tut-am, dön-em, biç-em gibi birkaç örnekte görülmektedir.

⁷⁵Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 591b.

⁷⁶Bilgen, "Divānu Lûgâti't-Türk'te Söz Yapımı", 35.

⁷⁷Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 297.

⁷⁸Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 395.

dillerinden edinilen verilerin bu etimolojiyi desteklemediğini **kuçgak* ya da **kuçkak* şeklinin Türk dillerinde görülmediğini belirtir. Ek başında *g ~ k* damaksıl seslerinin korunduğu Türk dillerinde dahi bu sözcüklerin *kuçak* şeklinde görüldüğünü ifade ederek *kuçak* ve *kuçam* sözcüklerinin ETü. *kuç-* eyleminden türediğini söyler.⁷⁹ Poppe Mo. *kuçi-* 'örtmek, gizlemek' = ETü. *kuç-* 'kucaklamak' denkliliğini verir.⁸⁰ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.⁸¹

2.1.2. -at

konat 'bir arada yaşayan, ikamet eden insan topluluğu'⁸² < **ko*-⁸³ - *n* - *at*

Clauson, sözcüğü 'bir araya toplanan insan kümesi' olarak adlandırır ve sözcüğün *kon-* 'yerleşmek' eyleminden türediğini belirtir.⁸⁴ Bilgen'e göre, -*at* eki yalnızca bu sözcükte bulunmaktadır.⁸⁵ Erdal, Clauson'un sözcüğü *konut* sözcüğünün başka bir türü olduğu görüşünü eleştirerek *konat*'ın farklı bir sözcük birimi olduğunu ifade eder.⁸⁶ Doğan, sözcüğün etimolojisini *konat* < **ko-n-at* şeklinde gösterir.⁸⁷ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.⁸⁸

2.1.3. -dak

yalındak 'çıplak'⁸⁹ < **yal*-⁹⁰ - (X)*n* - *dak*

Clauson, sözcüğün *hapax* olduğunu belirtir ve -*dak* ekinin eylemden ad değil, addan ad türeten ek olabileceğini düşünür.⁹¹ Clauson başka bir yazısında ise bu ekin eylemden ad türeten ek olup olmadığına dair şüphelerinin olduğunu ve *bagırdak* 'nehir bölgesini örten giysi' sözcüğünün *bagır* 'bağır', *belindek* 'korkunç, dehşet verici' sözcüğünün *belin* 'panik' adından türediğini belirtir. Bu örneklerde ekin addan ad türettiğini söyler. *Yalındak* sözcüğündeki -*dak* ekinin eylemden ad türeten eke örnek verildiğini ancak bu sözcüğün *yalın* 'çıplak' adından türemiş olabileceğini belirtir.⁹² Bilgen, sözcüğün kökü olarak *yalın-* 'soyunmak' eylemini göstererek -*dak* ekinin sadece bu sözcükte geçtiğini ifade eder.⁹³ Dankoff ve Kelly de sözcüğün kökünü *yalın-* 'soyunmak' olarak gösterir.⁹⁴ Brockelmann⁹⁵ ve Räsänen⁹⁶ de *yalındak* 'çıplak' sözcüğünün *yalın-* 'soyunmak' eyleminden türediğini düşünür. *Yalın-* 'soyunmak'⁹⁷ eylemiyle *yalındak* 'çıplak' sözcüğü arasındaki semantik ilişki de sözcüğün bu eylemden türediği ihtimalini daha da artırmaktadır.⁹⁸

⁷⁹Tekin, *Makaleler II, Tarihî Türk Yazı Dilleri*, 414.

⁸⁰Nikolaus Poppe, *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen. Teil 1 Vergleichende Lautlehre* (Otto Harrassowitz, 1960), 63.

⁸¹Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 463a; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, 1432; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk*, 162.

⁸²Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşgarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 141; Atalay, *Divānu Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 343; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 727; Kaçalın, *Divānu Lügâtî't Türk*, 276.

⁸³Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 578b.

⁸⁴Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 635b.

⁸⁵Bilgen, "Divānu Lügâtî't-Türk'te Söz Yapımı", 35.

⁸⁶Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 314.

⁸⁷Aybüke Betül Doğan, "Komşuluk Üzerine Bir İnceleme: Eski Türkçe Metinler Tanıklığında", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, no. 1 (2023): 87.

⁸⁸Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 455b; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk*, 159.

⁸⁹Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşgarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 210; Atalay, *Divānu Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 735; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 946; Kaçalın, *Divānu Lügâtî't Türk*, 551.

⁹⁰Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 918a.

⁹¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 931b.

⁹²Sir Gerard Clauson, "Three Notes on Early Turkish". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 14 (1967): 10.

⁹³Bilgen, "Divānu Lügâtî't-Türk'te Söz Yapımı", 38.

⁹⁴Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşgarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 210.

⁹⁵Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*, 97.

⁹⁶Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, 120.

⁹⁷Erdal, *yalın-* 'soyunmak' eyleminin nadir görülmesini bir problem olarak görür ve bu eylemle *yalt*, *yalım*, *yalıntık* gibi sözcükler arasındaki ilişkiye dikkat çeker bkz. Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 338.

⁹⁸Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 229a; Levitskaya, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov IV*, 105; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lugāt at-Turk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd*

2.1.4. -es

öles⁹⁹ 'baygın bakan, sarhoş gibi bakan (göz)'¹⁰⁰ < öl- 'ölmek'¹⁰¹ - es

Clauson, -es ekinin sadece bu sözcükte görülen bir addan ad türeten ek olduğunu belirtir ve sözcüğün kökünü eylem değil, öl 'nemli, ıslak' sözcüğü olarak gösterir.¹⁰² Dankoff ve Kelly de sözcüğün aynı kökten geldiğini düşünür.¹⁰³ Bilgen -es ekinin sadece bu sözcükte görüldüğünü belirtir.¹⁰⁴ Tekin,¹⁰⁵ Nalbant¹⁰⁶ ve Güner¹⁰⁷ ise sözcüğün öl- 'ölmek' eyleminden -es ekiyle türediğini düşünürler ve sözcüğü 'süzgün, baygın' olarak anlamlandırır. Sözcüğün anlamına bakıldığında öl- eyleminden türemiş olması daha muhtemeldir. Güner'in¹⁰⁸ de belirttiği gibi eylemden ad türeten -(A)z eki mevcuttur; ancak bu ekin ötümsüz şekli sadece öles sözcüğünde geçmektedir. Bu nedenle bu eki de DLT'deki tekçil türetim eklerinden biri olarak görmek mümkündür.¹⁰⁹

2.1.5. -gas

bıçgas 'kavimler vb. arasında yapılan ahit ve sözleşme'¹¹⁰ < bıç- 'kesmek'¹¹¹ - gas

Clauson sözcüğü bıç- 'kesmek' eylemine bağlar ve -gas ekinin -gaç ekinin ikincil formu olabileceğini belirtir.¹¹² Bilgen, -gas ekinin sadece bu ekte görüldüğünü ifade eder.¹¹³ Erdal, Radloff'un Kuan 27'de kılıcı bıçgesi şeklinde okuduğu ibaredeki bıçgesi sözcüğünün bıç-ge-si yanında bıç-ges-i şeklinde de analiz edilebileceğini belirtir. DLT'deki bıçgas sözcüğünü örnek verir.¹¹⁴ Sözcüğün 'anlaşmak, uyuşmak' anlamı bıç- 'kesmek' sözcüğünün erken dönem semantik gelişimidir.¹¹⁵ İki tahta parçası ya da malzeme aynı şekilde kesilirse, yani uyuşurlarsa aynı uzunlukta olurlar. Eğer bir nesnenin uzunluğu kaydedilmek isteniyorsa, o nesnenin bir ölçüsü kesilmelidir. Bu, bıçığ, bıçgas 'anlaşma' gibi sözcüklerin arkasındaki mantıktır.¹¹⁶ Bıçgas sözcüğünde görülen -gas eki, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.¹¹⁷

al-Kâşgarîs *Divân lugât at-Türk*, 75; Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon II*, 626; Osman Türk ve Fatma Koç, "Divânü Lügâti't-Türk'te Fiilden Fiil Yapan Eklerin Fonksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2022): 335.

⁹⁹Sözcük, Atalay tarafından *ulas* şeklinde okunmuştur.

¹⁰⁰Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kâşgarî Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyât at-Türk) III*, 47; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 689; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 786; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 370.

¹⁰¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 125b.

¹⁰²Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 151b.

¹⁰³Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kâşgarî Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyât at-Türk) III*, 47.

¹⁰⁴Bilgen, "Divânü Lügâti't-Türk'te Söz Yapımı", 39.

¹⁰⁵Talat Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989), 184.

¹⁰⁶Nalbant, *Divānu Lügâti't Türk Grameri I-İsim*, 85.

¹⁰⁷Güner, "Divânü Lügâti't-Türk'te Geçen Ulas/Öles 'Süzgün, Baygın' Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies* 6, no. 1 (2011): 1229.

¹⁰⁸Güner, "Divânü Lügâti't-Türk'te Geçen Ulas/Öles 'Süzgün, Baygın' Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler", 1229.

¹⁰⁹Ayrıca bkz. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kâşgarîs Divân lugât at-Türk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kâşgarîs Divân lugât at-Türk*, 229; Ahmet Bican Ercilasun, *Divānu Lügâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* (Bilge Kültür Sanat, 2020), 120; Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, 530b; Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, 220a.

¹¹⁰Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kâşgarî Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyât at-Türk) III*, 72; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 88; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 584; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 109.

¹¹¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 292b.

¹¹²Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 294b.

¹¹³Bilgen, "Divânü Lügâti't-Türk'te Söz Yapımı", 52.

¹¹⁴Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 379-380.

¹¹⁵Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 380.

¹¹⁶Róna-Tas ve Berta, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I*, 109.

¹¹⁷Ayrıca bkz. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kâşgarîs Divân lugât at-Türk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kâşgarîs Divân lugât at-Türk*, 35; Nalbant, *Divānu Lügâti't Türk Grameri I-İsim*, 88.

2.1.6. -kuy

*çolkuy*¹¹⁸ 'kusurlu olan kişi'¹¹⁹ < **çol-* 'sakatlanmak'¹²⁰ - *kuy*

Clauson sözcüğün *hapax* olduğunu ve -*kuy* ekinin sadece bu sözcükte geçtiğini belirtir.¹²¹ Bilgen de sözcüğün kökünü *çol-* 'sakatlanmak' olarak gösterir ve ekin sadece bu sözcükte görüldüğünü ifade eder.¹²² Róna-Tas ve Berta, Starostin, Dybo ve Mudrak tarafından Ana Moğolca **çile-* 'kaskatı kesilmek, ödemi olmak' ve Ana Türkçe **çol-* 'sakatlanmak, fenalaşmak, bozulmak' eylemlerinin birleştirilmeye çalışmasını eleştirerek bu önerinin fonetik ve semantik nedenlerle kabul edilemez olduğunu söylerler. Róna-Tas ve Berta'ya göre *çol-* eyleminin etimolojik gelişimini **çol-* < **ço-(X)l-* şeklinde olabilir.¹²³ Demirci, *çol-*¹²⁴ eyleminin 'sakat olmak, sakatlanmak' anlamında sadece eski Uygur Türkçesi eserlerinden Altun Yaruk'ta geçtiğini belirtir.¹²⁵ Yine aynı eylem kökünden *çoluk* 'tek kollu' sözcüğü de DLT'de geçmektedir.¹²⁶ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.¹²⁷

2.1.7. -sin < **si-n*¹²⁸

tügsin 'dört yandan düğümlenen bir çeşit düğüm'¹²⁹ < *tüg-* 'bağlamak, düğümlmek'¹³⁰ - *sin*

Clauson, sözcüğün *tüg-* eyleminden türemiş ad olduğunu; ancak -*sin* ekinin başka örneğinin görülmediğini belirtir. Bu nedenle sözcüğün **tügsi-* eyleminden de gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur.¹³¹ *Tüg-* 'bağlamak, düğümlmek' demektir ve tarihî ve çağdaş Türk dillerinde görülmektedir.¹³² Herkmen, eylemden eylem türeten ekler örnek olarak gösterdiği -*sl-* ekinin, müstakil bir örneğinin olmadığını ve bu ekin sadece eylem gövdelerinde görüldüğünü belirtir. Örnek olarak *tügsin* (< **tüg-si-* < *tüg-*) sözcüğünü de verir.¹³³ Ek, birleşik bir ektir ve bu haliyle yalnızca *tügsin* sözcüğünde geçmektedir.¹³⁴

¹¹⁸Sözcük, Atalay tarafından *çulkuy* şeklinde okunmuştur.

¹¹⁹Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 94; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 160; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lûgâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 627; Kaçalin, *Divānu Lûgâtî't Türk*, 157.

¹²⁰Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 115a.

¹²¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 420a.

¹²²Bilgen, "Divānu Lûgâtî't-Türk'te Söz Yapımı", 64.

¹²³Róna-Tas ve Berta, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I*, 251.

¹²⁴**çol-* eylem kökünden türeyen diğer sözcükler ve bu sözcüklerin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki gelişimi için bkz. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, 89; Róna-Tas ve Berta, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I*, 249-252.

¹²⁵Ümit Özgür Demirci, "Eski Türkçede Fiiller" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), Ulusal Tez Merkezi (277497), 102.

¹²⁶Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 94.

¹²⁷Ayrıca bkz. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 115a; A. V. Dybo, *Semantičeskaja rekonstrukcija v altajskoj etimologii. Somatičeskie terminy (plečevojoj pojao) (Škola "Jazyki russkoj kultury", 1996), 152; Suzanne Kakuk, *Recherches Sur L'histoire De La Langue Osmanlie Des 16e Et 17e Siècles: Les Éléments Osmanlis De La Langue Hongroise* (Akadémiai Kiadó, 1973), 112; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, 89.*

¹²⁸-*sl-* ekinin müstakil örneği yoktur, eylem köklerinde mevcuttur bkz. Dilek Herkmen, "Divānu Lûgâtî't-Türk'te Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), Ulusal Tez Merkezi (249586), 337.

¹²⁹Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk) III*, 204; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 688; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lûgâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 908; Kaçalin, *Divānu Lûgâtî't Türk*, 503.

¹³⁰Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 477a.

¹³¹Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 487a.

¹³²Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 477a; Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 503a; Demirci, "Eski Türkçede Fiiller", 102.

¹³³Herkmen, "Divānu Lûgâtî't-Türk'te Fiil Yapımı", 337-338.

¹³⁴Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevneturkskiy Slovar'*, 595a; Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 60; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, 202-203; Sevortyan, *Etimologičeskij slovar' Tyurskiy Yazıkov III*, 307-309; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lûgāt at-Turk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarī Divān lûgāt at-Turk*, 223.

2.2. Eylemden Eylem Yapan Tekçil Türetim Ekleri

2.2.1. -la-

sarla- 'devamlı olarak sarmak'¹³⁵ < **sar* + *u-* '(bir şeyi) sarmak'¹³⁶ - *la-*

Clauson sözcüğün *hapax* olduğunu söyleyerek **sar* adından türemiş bir eylem olduğunu belirtir. **Sar* adının *saru-* eylemiyle kökteş olduğunu ve bu eylemin de **sar* adından +*u-* ile türetilmiş eylem olabileceğini söyler.¹³⁷ Bilgen, ekin sıklık bildirdiğini ve DLT'de sadece bu sözcükte geçtiğini ifade eder.¹³⁸ Dankoff ve Kelly de sözcüğün kökünü **sar* olarak göstermiştir.¹³⁹ Erdal, *saraguç*, *saru-* ve *sarla-* sözcüklerini köken olarak Farsça *sar* 'kafa' adına bağlar.¹⁴⁰ Tekin ise Erdal'ı eleştirerek bu etimolojinin tatmin edici olmadığını belirtir. Tekin'e göre DLT'deki *sarla-* eylemi **sarula-* eylemine geri gidebilir ve sıklık bildiren -*la-* eylemden eylem türeten ek ile oluşmuş olabilir.¹⁴¹ *Saru-* '(bir şeyi) sarmak' eylemi DLT'de geçmektedir¹⁴² ve -*la-* eki eyleme süreklilik anlamı katmaktadır.¹⁴³

2.2.2. -sir-

külsir- 'gülür gibi görünmek, gülümsemek'¹⁴⁴ < *kül-* 'gülmek'¹⁴⁵ - *sir-*

Clauson, sözcüğün *kül-* eylemine benzerlik ifade eden eylemden eylem türeten ek -*sir-*'in eklenmesiyle türetildiğini ve bu ekin başka sözcükte görülmediğini belirtir.¹⁴⁶ Bilgen de ekin benzerlik ifade ettiğini ve sadece bu eylemde görüldüğünü belirtir.¹⁴⁷ Herkmen, ekin geçişsiz eylem türettiğini ifade eder.¹⁴⁸ Güner, KB ve AH'den farklı olarak DLT'de ekin -*sir-* biçiminde kullanıldığını dikkat çeker.¹⁴⁹ Hacıeminoğlu'na göre -*sir-* ile -*çlr-*¹⁵⁰ aynı ekin farklı şivelerdeki biçimidir.¹⁵¹ Erdal, DLT'deki *külsir-* eyleminin, **kül-şir-* eyleminin orijinal formu olabileceğini belirtir.¹⁵² Tekin, -*slr-* ekinin sadece DLT'deki *külsir-* eyleminde geçtiğini belirterek ekin fonksiyonunun ise benzerlik olduğunu belirtir. Tekin'e göre ek, birleşik bir ektir ve -*sl-* ve -*ra-* eklerinin birleşiminden oluşmuştur.¹⁵³ Bu ek, DLT'de geçen tekçil türetim eklerinden biridir.¹⁵⁴

¹³⁵Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Türk) III*, 155; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 493; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 806; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 392.

¹³⁶Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 844b.

¹³⁷Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 852a.

¹³⁸Bilgen, "Divānū Lügâti't-Türk'te Söz Yapımı", 116.

¹³⁹Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Türk) III*, 155;

¹⁴⁰Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, 358.

¹⁴¹Tekin, *Makaleler II, Tarihî Türk Yazı Dilleri*, 419.

¹⁴²Bkz. Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Türk) III*, 155; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 495; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 808; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 394.

¹⁴³Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 489a; Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 402b; Herkmen, "Divānū Lügâti't-Türk'te Fiil Yapımı", 225; Starostin, Dybo ve Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, 1235; Liya Sergeevna Levitskaya, Anna Vladimirovna Dybo ve Valentin İvanoviç Rassadin, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazikov VII*, 214-216; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarīs Divān lügāt at-Türk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarīs Divān lügāt at-Türk*, 223.

¹⁴⁴Dankoff ve Kelly, *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Türk) III*, 114; Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*, 396; Ercilasun ve Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 755; Kaçalin, *Divānu Lügâti't Türk*, 314.

¹⁴⁵Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 715b.

¹⁴⁶Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 720a.

¹⁴⁷Bilgen, "Divānū Lügâti't-Türk'te Söz Yapımı", 134.

¹⁴⁸Herkmen, "Divānū Lügâti't-Türk'te Fiil Yapımı", 341-342.

¹⁴⁹Galip Güner, "Karahanlı Türkçesinde Fiil" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2008) Ulusal Tez Merkezi (231066), 175.

¹⁵⁰Eski Türkçede -*çlr-* ekiyle türeyen eylemler için bkz. Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon II*, 538-539.

¹⁵¹Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 142.

¹⁵²Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon II*, 538.

¹⁵³Tekin, *Makaleler I, Altayistik*, 285.

¹⁵⁴Ayrıca bkz. Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 325b; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarīs Divān lügāt at-Türk Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāşgarīs Divān lügāt at-Türk*, 116; Edina Solak ve Mirza Bašić, "Divānū Lügâti't-Türk'te Kullanılan Fiilden Fiil Yapım Ekleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2022): 463.

Sonuç

Türkçede tekçil biçim birimler, ekler ya da tek başına görünmeyen kökler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, DLT'de görülen tekçil türetim eklerinin saptanması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda toplam on dört tekçil türetim eki tespit edilmiştir. Bu ekler, ad ve eylem tabanlarına gelenler olarak kategorize edilerek incelenmiştir. DLT'de tespit edilen tekçil türetim ekleri **Tablo 1** 'de gösterilmiştir.

Tablo 1

DLT'deki tekçil türetim ekleri

Ad Tabanına Gelen Tekçil Türetim Ekleri	Eylem Tabanına Gelen Tekçil Türetim Ekleri
+gut	-am
+ŋku	-at
+nti	-dak
+zan	-es
+pi	-gas
	-kuy
	-sin
	-la-
	-sir-

Türkçede her ekin kullanım sıklığı aynı değildir. Bazı eklerin ise kullanımı bir ya da birkaç kereyle sınırlıdır. Bu çalışmada da bu ekler DLT özelinde tespit edilmiş ve incelenmeye tâbi tutulmuştur.

Kısaltmalar

AH	: Atebetü'l-Hakayık	ETü.	: Eski Türkçe
Ar.	: Arapça	F.	: Farsça
ATü.	: Ana Türkçe	KB	: Kutadgu Bilig
Bkz.	: Bakınız	Mo.	: Moğolca
DLT	: Divânu Lûgâti't-Türk		

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Gizem Uluscu (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details	¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
	0000-0001-5528-0159 gizem.uluscu@medeniyet.edu.tr

Kaynakça | References

- Akar, Ali. "Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar." *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu* içinde, ed. Şaban Doğan ve Melis Sezen Güneş. Kesit Yayınları, 2018.
- Atalay, Besim. *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Atalay, Besim. *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi - Endeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- Bacanlı, Eyüp ve Saide Tokuç. "Cranberry morphemes in Turkish." *Turkic Languages* 22 no. 1 (2018): 63-84.
- Bang Kaup, Willi. *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*. çev. Şinasi Tekin. Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Bilgen, İpek. "Divânü Lûgâti't-Türk'te Söz Yapımı." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989. Ulusal Tez Merkezi (7730).
- Boz, Erdoğan. *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçim Bilgisi*. Gazi Kitabevi, 2015.

- Boeschoten, Hendrik. *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Brill, 2022.
- Brockelmann, Carl. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*. E. J. Brill, 1954.
- Brockelmann, Carl. *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāšgarī Dīvān lugāt at-Turk Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāšgarī Dīvān lugāt at-Turk*. Kōrōsi Csoma-Gesellschaft, 1964.
- Clauson, Sir Gerard. "Three Notes on Early Turkish." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 14, 1967: 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/505957>
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University, 1972.
- Çolak, Gülcan. *Türkçede Fosil Kelimeler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Dankoff Robert ve James Kelly. *Mahmūd al-Kāšgarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Turk) I-III*. Harvard University, 1982-1985.
- Demirci, Ümit Özgür (2010). "Eski Türkçede Filler." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010. Ulusal Tez Merkezi (277497).
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Franz Steiner, 1963-1975.
- Doerfer Gerhard ve Semih Tezcan. *Wörterbuch des Chaldasch (Dialekt von Charrab)*. Akadémiai Kiadó, 1980.
- Doğan, Aybüke Betül (2023). "Komşuluk Üzerine Bir İnceleme: Eski Türkçe Metinler Tanıklığında." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 7, no.1 (2023): 68-102. <https://doi.org/10.34083/akaded.1264522>
- Dybo, Anna Vladimirovna. *Semantičeskaja rekonstrukcija v altajskoj étimologii. Somatičeskie terminy (plečevoj pojaz)*. Škola "Jazyki russoj kultury", 1996.
- Eker, Süer. "Divānu Lûgâti't-Türk ve İran dillerinden kopyalar üzerine I." *International Journal of Central Asian Studies* 13 (2009): 233-283.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyad Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud Dīvānu Lûgâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Dīvānu Lûgâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Harrassowitz, 1991.
- Erdal, Marcel. *A Grammar of Old Turkic*. Brill, 2004.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Gombocz, Zoltán. *Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache*. Société Finno-Ougrienne, 1912.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Etimolojik Sözlük Denemesi I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Güner, Galip. "Karahanlı Türkçesinde Fiil." Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2008. Ulusal Tez Merkezi (231066).
- Güner, Galip. "Dīvānu Lûgâti't-Türk'te Geçen Ulas/Öles 'Süzgün, Baygın' Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler." *Turkish Studies* 6, no. 1 (2011): 1259-1263. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1948>
- Güngör, Okan Celal. "Derleme Sözlüğü'ne Göre Türkçede Rüzgâr Adları." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60, no.1 (2020): 289-329. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0006>
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Hamilton, James Russell. *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. çev. Vedat Köken. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Herkmen, Dilek. "Dīvānu Lûgâti't-Türk'te Fiil Yapımı." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009. Ulusal Tez Merkezi (249586).
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Kaçalın, Mustafa Sinan. "Divānu Lûgâti't-Türk Üzerine Birkaç Söz." *Türk Dili* 683 (2008): 536-549.
- Kaçalın, Mustafa Sinan. *Dīvānu Lûgâti't Türk*. yay. haz. Mehmet Ölmez. Kabalıcı, 2019.
- Kakuk, Suzanne. *Recherches Sur L'histoire De La Langue Osmanlie Des 16e Et 17e Siècles: Les Éléments Osmanlis De La Langue Hongroise*. Akadémiai Kiadó, 1973.
- Kononov, Andrey Nikolayevič. "Semantika Tsvetooboznačeniya v Tyurkskih Yazıkah." *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1975 (1978): 159-180.
- Levitskaya, Liya Sergeyevna. *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Akademiya Nauk SSSR, 1989.
- Levitskaya, Liya Sergeyevna. Anna Vladimirovna Dybo ve Valentin İvanoviç Rassadin. *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Yazıkı Russkoy Kulturi, 1997-2000.
- Ligeti, Lajos (1966). "Un Vocabulaire Sino-Ouighour des Ming. Le Kao-Tch'ang-Kouan Yi-Chou du Bureau des Traducteurs." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 19, no. 2 (1966): 117-199.
- Nadalyayev, Vladimir Mihayloviç, Dmitry Mikhailovich Nasilov, Ethem Rahimoviç Tenişev ve Aleksandr Mihayloviç Şçerbak. *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Nauka, 1969.
- Nalbant, Mehmet Vefa. *Divānu Lûgâti't Türk Grameri I-İsim*. Bilge Oğuz Yayınları, 2008.
- Poppe, Nicholas. *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen. Teil 1 Vergleichende Lautlehre*. Otto Harrassowitz, 1960.

- Poppe, Nicholas. *Introduction to Mongolian Comparative Studies*. Suomalais-ugrilainen Seura, 1987.
- Poppe, Nicholas (2022). "Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen." *Németh Armağanı* içinde, ed. J. Eckmann, A. S. Levend, M. Mansuroğlu. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Radloff, Wilhelm. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, Opit slovary tyurkskih nareçiy I-II*. Tipografiya İmperatorskoy Akademi Nauk, 1893-1899.
- Ramstedt, Gustav John. *Zur verbstammabildungslehre der Mongolisch-Türkischen sprachen*. Druckerei Der Finnischen Litteratursellschaft, 1912.
- Ramstedt, Gustav John. "Zur mongolisch- türkischen Lautgeschichte." *Keleti Szemle* 16 (1915/16): 66-84.
- Ramstedt, Gustav John. *Kalmückisches Wörterbuch*. Suomalais-Ugrilainen Seura, 1935.
- Ramstedt, Gustav John. *Studies in Korean Etymology*. Suomalais-Ugrilainen Seura, 1949.
- Ramstedt, Gustav John. *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II Formenlehre*. Suomalaisugrilainen Seura, 1952.
- Räsänen, Martti. *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*. Societas Orientalis Fennica, 1949.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 1969.
- Róna-Tas András ve Árpád Berta. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. Harrassowitz, 2011.
- Sertkaya, Osman Fikri (2009). "Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler." *Dil Araştırmaları* 5, no. 5 (2009): 9-38.
- Sevortyan, Ervand Vladimirovich. *Etimologičeskiy slovar' Tyurskiy Yazıkov I-III*. Izdatel'stvo Nauka, 1974-1980.
- Solak, Edina ve Mirza Başıć. "Dîvânü Lügati't-Türk'te Kullanılan Fiilden Fiil Yapım Ekleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2022): 453-466. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1066633>.
- Stachowski, Marek. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Księgarnia Akademicka, 2019.
- Starostin, Sergei Anatolyevich, Anna Vladimirovna Dybo ve Oleg A. Mudrak. *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Brill, 2003.
- Tekin, Talat. *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.
- Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. Sanat Kitabevi, 2003.
- Tekin, Talat. *Makaleler I*. yay. haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir. Türk Dil Kurumu, 2023a.
- Tekin, Talat. *Makaleler II, Tarihî Türk Yazı Dilleri*. yay. haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir. Türk Dil Kurumu, 2023b.
- Türk, Osman ve Fatma Koç. "Dîvânü Lügati't-Türk'te Fiilden Fiil Yapan Eklerin Fonksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme." *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2022): 314-329. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2546213>
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- User Şirin, Hatice. "Etimoloji Önerileri: eser, yelek." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 19, no.1 (2012): 91-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/648643>
- Uzun, Nadir Engin, Leyla Subaşı Uzun., Yeşim Kotan Aksan ve Mustafa Aksan. *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri-Bir Döküm Denemesi*. Şirin Kirtasiye, 1992.
- Uzun, Nadir Engin. *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. Papatya Yayıncılık, 2006.
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Universitätsverlag Göttingen, 2021.
- Yenice, Kübra. "Türkçe Türemiş İsimlerde Fossil İsim ve Fiil Tabanları." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2023. Ulusal Tez Merkezi (828697).
- Yıkılmaz, Arzu. "Türkçede Tutunmuş Sözlere ve Ekler." *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 9 (2022): 739-755. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2733689>
- Yüksel, Semahat. *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları., 2006a.
- Yüksel, Semahat. "Türkçede Biçim Birimleri." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 50 (2006b): 180-191. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/716878>
- Zajaczkowski, Ananjasz. *Sufikszy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim: przyczynek do morfologii języków tureckich*. Polska Akademia Umiejętności, 1932.